॥ श्रीविष्णुप्रोक्तधर्मशास्त्रम् ॥

सङ्कलन तथा नेपालीमा भावानुवाद : मोहन प्रसाद सापकोटा
(sapkotamps731@gmail.com)

॥ श्री गणेशाय नमः ॥

ॐ

श्री परमात्मने नमः

॥ अथ विष्णुप्रोक्तधर्मशास्त्र प्रारम्भः ॥

॥ अथ प्रथमोऽध्यायः ॥

(पहिलो अध्याय)

विष्णुमेकाग्रमासीनं श्रुतिस्मृतिविशारदम् ।
पप्रच्छुर्मुनयः सर्वे कलापग्रामवासिनः ॥१॥

कलाप गाउँ (प्राचीन कालको एक गाउँ) मा बस्ने श्रुति एवं स्मृतिका विज्ञ सारा मुनिहरूले एकाग्र चिन्तमा बसेका श्रीविष्णु समक्ष यो प्रश्न गरे ।

कृते युगे ह्यपक्षीणे लुप्तो धर्म्मस्सनातनः ।
तत्र वै शीर्य्यमाणे च धर्मो न प्रतिमार्गितः ॥२॥

सत्ययुग बितेपछि सनातन धर्म लोप भयो र कसैले पनि यसको खोजीनीति गरेन ।

त्रेतायुगेऽथ संप्राप्ते कर्तव्यश्चास्य संग्रहः ।
यथा संप्राप्यतेऽस्माभिस्तत्त्वन्नो वक्तुमर्हसि ॥३॥

अहिले त्रेतायुग चलिरहेछ, यसबेला धर्मसंग्रह अवश्य गर्नु पर्दछ, त्यो धर्म जे गर्दा हामीलाई प्राप्त हुन्छ त्यो बताउनु होस् ।

वर्णाश्रमाणां यो धर्मो विशेषश्चैव यः कृतः ।
भेदस्तथैव चैषां यस्तन्नो ब्रूहि द्विजोत्तम ॥४॥

वर्णाश्रमका जेजस्ता विशेषता ऋषिहरूले बताएका छन् अनि वर्ण र आश्रमका बीचमा जो आपसी भिन्नता बताएका छन्, हे द्विजोत्तम ! त्यो हजुर हामीलाई बताउनु होस् ।

ऋषीणां समवेतानां त्वमेव परमो मतः ।
धर्मस्येह समस्तस्य नान्यो वक्तास्ति सुव्रत ॥५॥

यहाँ उपस्थित ऋषिहरूमा हजुर सर्वश्रेष्ठ हुनुहुन्छ । हे सुव्रत ! सबै धर्मको व्याख्या गर्न सक्षम हजुरजत्तिको अरु कोही छैन ।

श्रुत्वा धर्मं चरिष्यामो यथावत्परिभाषितम् ।
तस्माद्ब्रूहि द्विजश्रेष्ठ धर्मकामा इमे द्विजाः ॥६॥

हजुरले बताए बमोजिमको धर्माचरण हामी गर्नेछौं । यसैले हजुर धर्मको त्यो स्वरुपलाई बताउनु होस्, हामी सबै धर्माचरणको अभिलाषी छौं ।

इत्युक्तो मुनिभिस्तैस्तु विष्णुः प्रोवाच तांस्तदा ।
अनघाः श्रूयतां धर्मो वक्ष्यमाणो मया क्रमात् ॥७॥

यसरी सबैले विष्णुसँग आग्रह गरेपछि उहाँले भन्नु भयो–हे पापरहित मुनिगण ! म जुन धर्मलाई मिलाएर भन्ने छु, त्यसलाई ध्यान दिएर सुन्नुहोस् ।

ब्राह्मणः क्षत्रियोः वैश्यः शूद्रश्चैव तथा परे ।
एतेषां धर्मसारं यद्वक्ष्यमाणं निबोधत ॥८॥

ब्राह्मण, क्षत्रिय, वैश्य र शूद्र वा अन्य श्रोतागण ! म धर्मको जुन सार भन्दछु, त्यसलाई बुझेर सुन ।

ऋतावृतौ तु संयोगाद्ब्राह्मणो जायते स्वयम् ।
तस्माद्ब्राह्मणसंस्कारं गर्भादौ तु प्रयोजयेत् ॥९॥

ऋतुकालमा स्त्रीपुरुषको संयोगबाट उत्पन्न हुने ब्राह्मणको संस्कार गर्भकालको शुरुबाट नै शुरु गरियोस् ।

सीमन्तोन्नयनं कर्म न स्त्रीसंस्कार इष्यते ।
गर्भस्यैव तु संस्कारो गगर्भेगर्भे प्रयोजयत् ॥१०॥

सीमन्तोन्नयन संस्कार स्त्रीको संस्कार होइन, यसलाई गर्भमा रहेको शिशुको संस्कार मानी गर्नु पर्दछ ।

जातकर्म तथा कुर्यात्पुत्रे जाते यथोदितम् ।

वहिर्निष्क्रमणं चैव तस्य कुर्याच्छिशोः शुभम्॥११॥

पुत्र जन्मेपछि शास्त्रीय विधिले जातकर्म गर्नू । केही समय पछि शुभ साइतमा बालकको घर बाहिर निकाल्ने कर्म (संस्कार) गर्नू ।

षष्ठे मासे च सम्प्राप्ते अन्नप्राशनमाचरेत् ।
तृतीयेऽब्दे च संप्राप्ते केशकर्म समाचरेत्॥१२॥

बालक जन्मेको छ महिना पछि पास्नी गर्नू । बालक जन्मेको तीन वर्ष पुगेपछि केशकर्म गर्नू ।

गर्भाष्टमे तथा कर्म ब्राह्मणस्योपनायनम् ।
द्विजत्वे त्वथः सम्प्राप्ते सावित्र्यामधिकारभाक्॥१३॥

यज्ञोपवित संस्कार पछि मात्र द्विजलाई गायत्री जपको अधिकार हुने हुनाले गर्भ रहेको दिनबाट गनी आठौं वर्षमा ब्राह्मणको उपनयन संस्कार गर्नू ।

गर्भादिकादशे सैके कुर्यात्क्षत्रियवैश्ययोः ।
कारयेद्द्विजकर्माणि ब्राह्मणेन यथाक्रमम्॥१४॥

गर्भ रहेको दिनदेखि एघारौं वर्षमा क्षत्रियको र बाह्रौं वर्षमा वैश्यको ब्राह्मणद्वारा उपनयन संस्कार गराउनू ।

शुद्रश्चतुर्थो वर्णस्तु सर्वसंस्कारवर्जितः ।
उक्तस्तस्य तु संस्कारो द्विजे स्वात्मनिवेदनम्॥१५॥

शूद्रादि चतुर्थ वर्णको लागि संस्कार वर्जित छ, तिनले आफूलाई द्विजलाई समर्पण गर्नु नै संस्कार हो ।

यो यस्य विहितो दण्डो मेखलाजिनधारणम् ।
सूत्रं वस्त्रं च गृह्णीयाद्ब्रह्मचर्येण यन्त्रित॥१६॥

ब्रह्मचर्याश्रममा जानु अघि शास्त्र अनुकुलका जनै, दण्ड, मेखला, मृगआदिका छाला, सूत्र, वस्त्र आदि वर्ण अनुसार लिनू ।

ब्राह्मे मुहूर्त उत्थाय चोपस्पृश्य पयस्तथा ।
त्रिराचाम्य ततः प्राणांस्तिष्ठेन्मौनीसमाहितः ॥१७॥

ब्राह्ममुहूर्तमा उठेर जल छोई तीन पटक आचमन र प्राणायाम गरी मौन रहनू ।

अब्दैवतैः पवित्रैस्तु कृत्वात्मपरिमार्जनम् ।
सावित्रीं च जपंस्तिष्ठेदासूर्योदयनात्पुरा ॥१८॥

वरुण देवताका मन्त्र पढी नुहाउनु वा कुशपानी शरीरमा छर्कनू । सूर्य नउदाएसम्म गायत्री जप गरिरहनू ।

अग्निकार्यं ततः कुर्यात्प्रातरेव व्रतं चरेत् ।
गुरवे तु ततः कुर्यात्पादयोरभिवादनम् ॥१९॥

बिहान गायत्री जप गरेपछि अग्निहोत्र यज्ञ गर्नू, महनाम्न्यादि व्रत गर्नू अनि गुरुका चरणमा दण्डवत गर्नू ।

समित्कुशांश्चोदकुम्भमाहृत्य गुरवे व्रती ।
प्राञ्जलिः सम्यगासीन उपस्थाय यतः सदा ॥२०॥

गुरु सेवाका लागि समिधा, कुश, जलपूर्ण घडा लेराई विनम्रता पूर्वक हाथ जोडी सौम्य भई गुरुको नित्य स्तुति गर्नू ।

यं यं ग्रन्थमधीयीत तस्य तस्य व्रतं चरेत् ।
सावित्र्युपक्रमात्सर्वमावेदग्रहणोत्तरम् ॥२१॥

जे जे ग्रन्थ अध्ययन गर्ने हो त्यो सम्बन्धी व्रत बस्नु र सावित्री उपदेशको क्रमानुसार सबै वेद पढ्नू ।

द्विजातिषु चरेद्भैक्ष्यं भिक्षाकाले समागते ।
निवेद्य गुरवेऽश्नीयात्सम्मतो गुरुणा व्रती ॥२२॥

द्विजाति ब्रह्मचारीले भिक्षाकालमा भिक्षा माग्नू र सो भिक्षा गुरुलाई समर्पित गरी उनको आज्ञा लिएर भोजन गर्नू ।

सायं सन्ध्यामुपासीनो गायत्र्यष्टशतं जपेत् ।
द्विकालभोजनार्थं च तथैव पुनराहरेत् ॥२३॥

बेलुकीको सन्ध्योपासना गरि सकेपछि आठ सय पटक गायत्री जप गर्नू । बेलुकीको भोजनका लागि पनि बिहानको झैं भिक्षा माग्न हिँड्नू ।

वेदस्वीकरणे हृष्टो गुर्वधीनो गुरोर्हितः ।
निष्ठां तत्रैव यो गच्छन्नैष्ठिकस्स उदाहृतः ॥२४॥

जो ब्रह्मचारी वेद पढ्नमा प्रसन्न, गुरुको आज्ञाकारी र हितकारी तथा गुरुप्रति सम्मान दर्शाउँदछ उसलाई नैष्ठिक अर्थात पूर्ण ब्रह्मचारी भनिन्छ ।

अनेन विधिना सम्यक्कृत्वा वेदमधीत्य च ।
गृहस्थधर्ममाकांक्षन्गुरुगेहादुपागतः ॥२५॥

गुरुकुलमा रही विधिविधानले ब्रह्मचर्यधर्मको पालनागर्दै वेदाध्ययन समाप्त गरी गृहस्थाश्रमधर्मको चाहना गरुन् ।

अनेनैव विधानेन कुर्याद्दारपरिग्रहम् ।
कुले महति सम्भूतां सवर्णां लक्षणान्विताम् ॥२६॥

विधिपूर्वक ब्रह्मचर्य पालना गरी वेदाध्ययन सकी उच्च कुलमा उत्पन्न भएकी, सजातीय र सुलक्षणा कन्यासँग विवाह गर्नू ।

परिणीय तु षण्मासान्वत्सरं वा न संविशेत् ।
औदुम्बरायणो नाम ब्रह्मचारी गृहे गृहे ॥२७॥

विवाह पछि पनि छ महिना वा एक वर्षसम्म सम्भोग नगरीकन बस्नेलाई औदुम्बर ब्रह्मचारी भनिन्छ ।

ऋतुकाले तु संप्राप्ते पुत्रार्थो संविशेत्तदा ।

जाते पुत्रे तथा कुर्यादग्न्याधेयं गृहे वसन्॥२८॥

ऋतुकाल भएपछि पुत्रको इच्छा हुनेले सम्भोग गरुन्। छोरो जन्मेपछि घरमै बसेर पनि अग्निहोत्र व्रत गरुन्।

पुत्रे जातेऽनृतौ गच्छन्संप्रदुष्येत्सदा गृही।
चतुर्थे ब्रह्मचारी च गृहे तिष्ठन्न विस्मृतः॥२९॥

छोरो जन्मेपछि ऋतुमती नभई सम्भोग गर्ने गृहस्थी दोषी हुन्छ। चौथो छोरो जन्मेपछि घरैमा बसिरहने गृहस्थी र ब्रह्मचारी दुबै दोषी हुन्छन्।

॥ इति वैष्णवधर्मशास्त्रे प्रथमोऽध्यायः॥१॥

॥ वैष्णव धर्मशास्त्रको मोहनप्रसाद सापकोटाद्वारा नेपालीमा
भावानुवाद गरिएको पहिलो अध्याय सकियो॥

॥ अथ द्वितीयोऽध्यायः॥
(दोश्रो अध्याय)

अतः परं प्रवक्ष्यामि गृहिणां धर्ममुत्तमम्।
प्राजापत्यपदस्थानं सम्यक्कृत्यं निबोधत॥१॥

यसपछि म गृहस्थले अँगाल्नु पर्ने उत्तम धर्मका बारेमा भन्छु, जसले ब्रह्मलोकमा स्थान पाइन्छ, त्यो गृहस्थ धर्मलाई ध्यान दिएर सुन।

सर्वः कल्ये समुत्थाय कृतशौचः समाहितः।
स्नात्वा सन्ध्यामुपासीत सर्वकालमतन्द्रितः॥२॥

सबेरै उठ्नु र शौच आदि नित्यकर्म सक्नू। नुहाएर अल्छी नगरी सन्ध्योपासना गर्नू।

अज्ञानाद्यदि वा मोहाद्रात्रौ यद्दुरितं कृतम्।
प्रातः स्नानेन तत्सर्वं शोधयन्ति द्विजोत्तमाः॥३॥

उत्तम द्विजले जानेर वा नजानेर रातमा गरेका दुष्कर्महरु बिहानको स्नानले नाशिन्छन् ।

प्रविश्याथाग्निहोत्रं तु हुत्वाग्निं विधिवत्ततः ।
शुचौ देशे समासीनःस्वाध्यायं शक्तितोऽभ्यसेत् ॥४॥

नुहाए पछि अग्निशालामा प्रवेश गरी अग्निहोत्र गर्नू । पवित्र स्थलमा बसी शक्ति अनुसार स्वाध्याय गर्नू ।

स्वाध्यायान्ते समुत्थाय स्नानं कृत्वा तु मंत्रवित् ।
देवानृषीन्पितृंश्चापि तर्पयेत्तिलवारिणा ॥५॥

स्वाध्याय सकी उठेर मन्त्र पढ्दै नुहाए पछि देव, ऋषि र पितृलाई तिलपानीले तर्पण दिनू ।

मध्याह्ने त्वथ संप्राप्ते शिष्टं भुञ्जीत वाग्यतः ।
भुक्तोपविष्टो विश्रान्तो ब्रह्म किञ्चिद्विचारयेत् ॥६॥

मध्याह्न भएपछि वलिवैश्वदेव गरी बाँकी अन्न मौन रही खानू । खाएर केही छिन आराम गरी ब्रह्मचिन्तन गर्नू ।

इतिहासं प्रयुञ्जीत त्रिकालसमये गृही ।
काले चतुर्थे संप्राप्ते गृहे वा यदि वा बहिः ॥७॥

दिनको तेश्रो भागमा महाभारत आदि इतिहास पढ्नू । दिनको चौथो भागमा घरमा वा घरबाहिर...।

आसीनः पश्चिमां सन्ध्यां गायत्रीं शक्तितो जपेत् ।
हुत्वा चाथाग्निहोत्रं तु कृत्वा चाग्निपरिक्रमाम् ॥८॥

पश्चिमतिर फर्की साँझमा सन्ध्योपासना र यथाशक्ति गायत्रीजप गर्नू । साँझमा जप पछि अग्निहोत्र गरी अग्निको प्रदक्षिणा गर्नू ।

बलिं च विधिवद् दत्त्वा भुञ्जीत विधिपूर्वकम् ।
दिवा वा यदि वा रात्रौ अतिथिस्त्वाव्रजेद्यदि ॥९॥

विधिपूर्वक बलिवैश्वदेव गरी विधिपूर्वक खानू । दिउसो वा रातमा यदि अतिथि आउँदछन् भने...।

तृणभूवारिवाग्भिस्तु पूजयेत्तं यथाविधि ।
कथाभिः प्रीतिमाहृत्य विद्यादीनि विचारयेत् ॥१०॥

कुशासन, भूमि, जल र वाणीले तिनको स्वागतसत्कार गर्नू । तपाइँ आएर म धन्य भएँ भन्दै सन्तुष्ट पारी विद्या आदि विषयका कुराकानी गर्नू ।

संनिवेश्याथ विप्रन्तु संविशेत्तदनुज्ञया ।
यदि योगी तु संप्राप्तो भिक्षार्थी समुपस्थितः ॥११॥

अतिथिलाई सुताएर उनको अनुमतिमा आफू सुत्नू । भिक्षाका लागि कुनै योगी आए..।

योगिनं पूजयेन्नित्यमन्यथा किल्बिषी भवेत् ।
पुरे वा यदि वा ग्रामे योगी सन्निहितो भवेत् ॥१२॥

योगीलाई नित्य पूजा गर्नू नत्र पाप लाग्दछ । यदि यस्ता योगी कुनै नगर वा गाउँमा आइपुगे..।

पूज्या नित्यं भवंत्येव सर्वे चैव निवासिनः ।
तस्मात्संपूयन्नित्यं योगिनं गृहमागतम् ॥१३॥

ती सबै (गृहस्थ) का लागि पूजनीय हुन्छन् । त्यसैले घरमा आएका योगीलाई राम्ररी पूजा गर्नु पर्दछ ।

तस्न्प्रियुक्ता या पूजा साक्षयायोपकल्पते ।
गृहमेधिनां यत्प्रोक्तं स्वर्गसाधनमुत्तमम् ॥१४॥

यसरी गरिने योगी-पूजाको फल कहिल्यै नाश हुँदैन । गृहस्थका लागि स्वर्गप्राप्त गर्ने उत्तम साधनका बारेमा बताउँदछु ।

ब्राह्मं मुहूर्त उत्थाय तत्सर्वं सम्यगाचरेत् ।
चतुःप्रकारं भिद्यन्ते गृहिणो धर्मसाधकाः ॥१५॥

ब्राह्म मुहूर्तमा उठेर माथि बताइएका सबै कर्म गरी सदाचारमा रहनू । धर्मसिद्ध आचरण गर्ने गृहस्थ चार प्रकारका हुन्छन् ।

वृत्तिभेदेन सततं ज्यायांस्तेषां परः परः ।
कुसूलधान्यको वा स्यात्कुंभीधान्यक एव वा ॥१६॥

वृत्ति अनुसार यि गृहस्थ क्रमशः उत्तम हुन्छन् । तीन वर्ष खान पुग्नेगरी अन्न जोहो गर्ने एक वर्ष खान पुग्नेगरी अन्नको जोहो गर्ने,..।

त्र्यहैहिको वापि भवेत्सद्यःप्रक्षालकोपि वा ।
श्रौतं स्मार्त्तं च यत्किंचिद्विधानं धर्मसाधनम् ॥१७॥

तीन दिनलाई पुग्नेगरी अन्न सञ्चय गर्ने र एक दिनलाई पुग्नेगरी त्यही दिनको अन्न सञ्चय गर्ने गृहस्थ । वेद र स्मृतिमा बताइएका जेजस्ता कर्म छन् ती कर्म नै धर्मका साधन कर्म हुन् ।

गृहे तद् वसता कार्यमन्यथा दोषभाग्भवेत् ।
एवं विप्रो गहस्थस्तु शान्तः शुक्लाम्बर शुचिः ॥१८॥

गृहस्थले य सबै कर्म पूरा गर्नु पर्नेछ, अन्यदा दोष लाग्दछ । यसरी शान्त, सेतो वस्त्र पहिरिने र शुद्ध गृहस्थी ब्राह्मणले...।

प्रजापतेः परं स्थानं सम्प्राप्नोति न संशयः ॥१९॥

ब्रह्मलोक प्राप्त गर्दछ भन्ने कुरामा कुनै द्विविधा छैन ।

॥ इति वैष्णशधर्मशास्त्रे द्वितीयोऽध्यायः ॥२॥

॥ वैष्णव धर्मशास्त्रको मोहनप्रसाद सापकोटाद्वारा नेपालीमा
भावानुवाद गरिएको दोश्रो अध्याय सकियो ॥

॥ अथ तृतीयोऽध्यायः ॥
(तेश्रो अध्याय)

गृहस्थो ब्रह्मचारी वा वनवासं यदा चरेत् ।
चीरवल्कलधारी स्यादकृष्टान्नाशनो मुनिः ॥१॥

जब गृहस्थ वा ब्रह्मचारी वनवासमा जान्छ तब पीतवस्त्र वा रुखका बोक्रा लगाउनू, खेती नगरी आफैं उम्रिएका अन्न खानू र मौन रहनू ।

गत्वा च विजनं स्थानं पञ्चयज्ञान्न हापयेत् ।
अग्निहोत्रं च जुहुयादन्नैर्नीवारकादिभिः ॥२॥

निर्जन स्थानमा बसेर पनि पञ्चयज्ञ गर्न नछाड्नू । वनवासमा रहँदा ब्रह्मचारीले अन्न वा नाभो अन्न अदिले होम पनि गर्नू ।

श्रावणेनाग्निमादाय ब्रह्मचारी वने स्थितः ।
पञ्चयज्ञविधानेन यज्ञं कुर्यादतन्द्रितः ॥३॥

वनमा रहेका ब्रह्मचारीले साउन महिनामा अग्निलाई आधान गरी पञ्चयज्ञको विधिले यज्ञ गर्नू ।

सञ्चितं तु यदारण्यं भक्तार्थं विधिवद्वने ।
त्यजेदाश्वयुजे मासि वन्यमन्यत्समाहरेत् ॥४॥

वनमा खानका लागि विधिपूर्वक सञ्चित गरिएका अन्न असौज महिनामा त्याग्नू वा दान गर्नू र बनबाट नयाँ अन्न बटुल्नू ।

आकाशशायी वर्षासु हेमन्ते च जलाशयः ।
ग्रीष्मे पञ्चाग्निमध्यस्थो भवेन्नित्यं वने वसन् ॥५॥

वर्षामा आकाशमा (खुल्ला अग्लो स्थानमा) र हेमन्तमा जलाशय नजिक सुत्नू । वनमा रहँदा ग्रीष्म ऋतुमा सधैं पञ्चाग्निका बीचमा बस्ने गर्नू ।

कृच्छ्रं चान्द्रायणं चैव तुलापुरुषमेव च ।

अतिकृच्छ्रं प्रकुर्वीत त्यक्त्वा कामान् शुचिस्ततः ॥६॥

कृच्छ्र, चान्द्रायण, तुलापुरुष, अतिकृच्छ्र जस्ता व्रत शुद्ध र निष्काम भावले सम्पन्न गर्नू ।

त्रिसन्ध्यं स्नानमातिष्ठेत्सहिष्णुर्भूतजान्गुणान् ।
पूजयेदतिथींश्चैव ब्रह्मचारी वनं गतः ॥७॥

पञ्चमहाभूतका गुणलाई सहँदै तीनै कालमा नुहाउने गर्नू । वनवासी भएको ब्रह्मचारीले अतिथिको पनि पूजा गर्नू ।

प्रतिग्रहं न गृह्णीयात्परेषां किंचिदात्मवान् ।
दाता चैव भवेन्नित्यं श्रद्दधानः प्रियंवदः ॥८॥

आत्माको स्वरूपलाई जानी अरुले दिएको दान नलिनू । मृदुभाषी र श्रद्धालु भई दिनहुँ दान दिने गर्नू ।

रात्रौ स्थंडिलशायी स्यात्प्रपदैस्तु दिनं क्षिपेत् ।
वीरासनेन तिष्ठेद्वा क्लेशमात्मन्यचिन्तयन् ॥९॥

आफैंले बनाएको मञ्चमा रातमा सुत्नू । घुमेर दिन बिताउने गर्नू वा मनमा क्लेश नराखी वीरासनमा बस्नू ।

नोट : बायाँ घुँडा मारेर दाहिने घुँडा उठाएर बसिने वा गोडा पछाडि हुने गरी एक घुँडा मारेर त्यसको तिघ्रामा अर्को गोडा राख्दा हुने हठयोगको एक आसनलाई वीरासन भनिन्छ ।

केशरोमनखश्मश्रून्न छिन्द्यान्नापि कर्त्तयेत् ।
त्यजन् शरीरसौहार्दं बनवासरतः शुचिः ॥१०॥

कपाल, रौं, नङ, दाह्री नकाट्नू नछिनाल्नू । वनमा बस्न रुचाउने भई शुद्ध मनले आफ्नो शरीरको माया नगरी उपरोक्त कर्म गरी रहनू ।

चतुःप्रकारं भिद्यन्ते मुनयः शंसितव्रताः ।
अनुष्ठान विशेषेण श्रेयांस्तेषां परः परः ॥११॥

यसरी कठोर व्रत गर्ने मुनि चार प्रकारका हुन्छन् । अनुष्ठान विशेष पूरा गर्ने दृष्टिले यिनीहरू क्रमशः श्रेष्ठ हुन्छन् ।

वार्षिकं वन्यमाहारमाहृत्य विधिपूर्वकम् ।
वनस्थधर्ममातिष्ठन्नयेत्कालं जितेन्द्रियः ॥१२॥

एक वर्षसम्म पुग्ने गरी विधिपूर्वक आहार आदि जोरजम्मा गर्ने, वानप्रस्थी, इन्द्रियजित् र प्रमादविहीन भई समय बिताउने ...।

भूरिसंवार्षिकश्चायं वनस्थः सर्वकर्मकृत् ।
आदेहपतनं तिष्ठेन्मृत्युं चैव न कांक्षति ॥१३॥

यी सबै कर्म गर्ने वानप्रस्थीलाई "भूरिसंवार्षिक" भनिन्छ । आमरण वनमा बसेर पनि मृत्यु नचाहने भएका,...।

षण्मासांस्तु ततश्चान्यः पञ्चयज्ञक्रियापरः ।
काले चतुर्थे भुञ्जानो देहं त्यजति धर्मतः ॥१४॥

पञ्चयज्ञकर्ममा सधैं तत्पर रहने, छ महिनाका पुग्ने अन्न सञ्चय गर्ने, जीवनको चौथो सन्ध्याकालमा भोजन गर्दै, सधर्म देहत्याग गर्ने दोश्रा थरी वानप्रस्थी हुन्छन् ।

त्रिंशद्दिनार्थमाहृत्य वन्यान्नानि शुचिव्रतः ।
निर्वर्त्य सर्वकार्याणि स्याच्च षष्ठान्नभोजनः ॥१५॥

तीस दिनका लागि पुग्ने अन्न सञ्चय गरी शुद्धव्रत धारण गरी शास्त्र बमोजिमका सब गर्नुपर्ने कर्म गर्दै दिनको छैटौं भागमा एक पटक भोजन गर्ने तेश्रा थरीका वानप्रस्थ हुन्छन् ।

दिनार्थमन्नमादाय पञ्चयज्ञक्रियारतः ।
सद्यःप्रक्षालको नाम चतुर्थः परिकीर्तितः ॥१६॥

चौथो थरीका मुनि एक दिनका लागि पुग्ने अन्न सञ्चय गरी पञ्चयज्ञकर्म सम्पन्न गर्न सधैं लागि पर्दछन् । यिनलाई "सद्यः प्रक्षालक" भनिने गर्दछ ।

एवमेते हि वै मान्या मुनयः शंसितव्रताः ॥१७॥

यि तीक्ष्ण एवं कठोर व्रतधारी चारै थरी मुनि पूजनीय हुन्छन् ।

॥ इति वैष्णशधर्मशास्त्रे तृतीयोऽध्यायः ॥३॥

॥ वैष्णव धर्मशास्त्रको मोहनप्रसाद सापकोटाद्वारा नेपालीमा भावानुवाद गरिएको तेश्रो अध्याय सकियो ॥

॥ अथ चतुर्थोऽध्यायः ॥
(चौथो अध्याय)

यथोत्तमानि स्थानानि प्राप्नुवन्ति दृढव्रताः ।
ब्रह्मचारी गृहस्थो वानप्रस्थो यतिस्तथा ॥१॥

दृढव्रत बस्ने ब्रह्मचारी, गृहस्थी, वानप्रस्थी र सन्यासीले जसरी उत्तम स्थान पाउँदछन् तसको विधि यस्तो हुन्छ-।

विरक्तः सर्वकामेषु पारिव्रज्यं समाश्रयेत् ।
आत्मन्यग्नीन्समारोप्य दत्त्वा चाभयदक्षिणाम् ॥२॥

सारा चाहनाबाट विरक्त भएर संन्यासी बनी आफ्नो आत्मामा नै सबै खाले अग्निहरूलाई समाहित गरी स्त्री आदिलाई अभयदानको दक्षिणा दिन्छन् (त्याग गर्दछन्) र..।

चतुर्थमाश्रमं गच्छेद् ब्राह्मणः प्रवजन्गृहात् ।
आचार्येण समादिष्टं लिङ्ग यत्नात्समाश्रयेत् ॥३॥

घरगृहस्थी त्यागी जो ब्राह्मण चौथो आश्रममा प्रवेश गर्दछ उसले आचार्यले बताए बमोजिमका दण्ड, कमण्डलु आदि चिह्न प्रयत्नपूर्वक बोक्नू (धारण गर्नू) ।

शौचमाश्रमसम्बद्धं यतिधर्मांश्च शिक्षयेत् ।
अहिंसां सत्यमस्तेयं ब्रह्मचर्यमफल्गुताम् ॥४॥

सन्यास आश्रमका शौच विधि र सन्यास-धर्मका बारेमा सिक्नू । हिंसा, असत्यता र चोरीलाई त्यागी ब्रह्मचर्यमा रही निरर्थक कुरालाई त्याग्नू ।

दयां च सर्वभूतेषु नित्यं यतद्यतिश्चरेत् ।
ग्रामान्ते वृक्षमूले च नित्यकालनिकेतनः ॥५॥

सन्यासीले सबै प्राणीलाई नित्य दया गर्नू । गाउँको नजिक कुनै रुखको फेदमा स्थाई वासस्थान बनाउनू ।

पर्यटेत्कीटवद्भूमिं वर्षास्वेकत्र संविशेत् ।
वृद्धानामातुराणां च भीरूणां सङ्गवर्जितः ॥६॥

कीरा जसरी पृथ्वीमा घुमिरहनू, वर्षाकालमा एकठाउँमा बस्नू, वृद्ध-रोगी र भयभीतहरूको सङ्गत नगर्नू ।

ग्रामे वापि पुरे वापि वासो नैकत्र दुष्यति ।
कौपीनाच्छादनं वासः कन्थां शीतापहारिणीं ॥७॥

वर्षमा एउटै गाउँ, शहर वा स्थानमा वास बस्नाले सन्यासी दूषित हुँदैन । लँगौटी, चिसो छेक्न ओढ्ने र..।

पादुके चापि गृह्णीयात्कुर्यान्नान्यस्य संग्रहम् ।
संभाषणं सह स्त्रीभिरालंभप्रेक्षणे तथा ॥८॥

खराउ बोक्नू । यसबाहेक अरु कुनै कुरा नराख्नू । स्त्रीसँग कुराकानी नगर्नू, तिनलाई नछुनू र नहेर्नू ।

नृत्यं गानं सभां सेवां परिवादांश्च वर्जयेत् ।
वानप्रस्थगृहस्थाभ्यां प्रीतिं यत्नेन वर्जयेत् ॥९॥

नाच्न, गाउन, सभामा सामेल हुन, उनको सेवा गर्न, कुराकानी गर्न तथा वानप्रस्थी र गृहस्थीसँग मायामोह गर्न प्रयत्नपूर्वक छाड्नू ।

एकाकी विचरेन्नित्यं त्यक्त्वा सर्वपरिग्रहम् ।

याचितायाचिताभ्यां तु भिक्षया कल्पयेत् स्थितिम् ॥१०॥

सबै दान छाडी एक्लै विचरण गर्नू । मागेर वा नमागी जे पाइन्छ त्यसैले जीवन चलाउनू ।

साधुकारं याचितं स्यात्प्राक्प्रणीतमयाचितम् ।
चतुर्विधा भिक्षुकाः स्युः कुटीचकवहूदकौ ॥११॥

राम्रो भनेर दिएको लिनुलाई याचित र नमागी जे पाइन्छ त्यो लिनुलाई अयाचित भनिन्छ । सन्यासी चार थरी हुन्छन् । कुटीचक, बहूदक, ..।

हंसः परमहंसश्च पश्चाद्यो यः स उत्तम ।
एकदण्डी भवेद्वापि त्रिदण्डी वापि वा भवेत् ॥१२॥

हंस र परमहंस । यी क्रमशः श्रेष्ठ हुन्छन् । यी उत्तम सन्यासीले एक वा तीन दण्ड धारण गर्नू ।

त्यक्त्वा सर्वसुखास्वादं पुत्रैश्वर्यसुखं त्यजेत् ।
अपत्येषु वसेन्नित्यं ममत्वं यत्नतस्त्यजेत् ॥१३॥

सारा सुखका अनुभव छाड्नू, पुत्रको प्रताप एवं ऐश्वर्यसुख छाड्नू, आफैंमा वास गर्नू (भर पर्नू) र प्रयत्नपूर्वक मायालाई छाड्नू । (अपत्य-छोरा, वा वंशज) ।

नान्यस्य गेहे भुञ्जीत भुञ्जानो दोषभाग्भवेत् ।
कामं क्रोधं च लोभं च तथेर्ष्यासत्यमेव च ॥१४॥
कुटीचकस्त्यजेत्सर्वं पुत्रार्थं चैव सर्वतः ।
भिक्षाटनादिकेऽशक्तो यतिः पुत्रेषु संन्यसेत् ॥१५॥
कुटीचक इति ज्ञेयः परिव्राट् त्यक्तबान्धवः ।

अरुका घरमा गएर नखानू, खाए दोष लाग्दछ । काम, क्रोध, लोभ, मोह, इर्ष्या, असत्य र सबै कुराको सामिप्यता पुत्रका लागि जसले परित्याग गर्दछ, भिक्षा माग्न नसक्ने भएपछि जुन् सन्यासीले आफ्नो छोरोलाई आफ्नो शरीर सुम्पन्छ त्यसलाई कुटीचक सन्यासी भनिन्छ ।

त्रिदण्डं कुण्डिकं चैव भिक्षाधारं तथैव च ॥१६॥
सूत्रं तथैव गृह्णीयान्नित्यमेव बहूदकः ।

प्राणायामेऽप्यभिरतो गायत्रीं सततं जपेद्॥१७॥

अन्य सबै खाले बन्धुलाई जसले त्यागेको छ, यस्तो त्रिदण्ड, कुण्डल, भिक्षा पात्र र जनै हमेशा लगाउने सन्यासीलाई बहूदक सन्यासी भनिन्छ । यी प्राणायाम गर्न तत्पर हुने गर्दछन् र हमेशा गायत्री जप्ने गर्दछन् ।

विश्वरूपं हृदि ध्यायन्नयेत्कालं जितेन्द्रियः ।
ईषत्कृतकषायस्य लिङ्गमाश्रित्य तिष्ठतः ॥१८॥
अन्नार्थं लिङ्गमुद्दिष्टं न मोक्षार्थमिति स्थितिः ।

यी मनले भगवान्को ध्यान गर्दै इन्द्रियलाई जिती समय बिताउन् । चिह्न सन्यासीको मर्यादा हो, गेरु वस्त्र लगाउने सन्यासीले अरु चिह्न लिनु भनेको मोक्षका लागि नभई खानका लागि हो भनिएको छ ।

त्यक्त्वा पुत्रादिकं सर्वं योगमार्गव्यवस्थितः ॥१९॥

सबै घरपरिवार त्यागी योगमार्गमा टिकेर ..।

इन्द्रियाणि मनश्चैव कर्षन्हंसोभिधीयते ।
कृच्छ्रैश्चान्द्रायणैश्चैव तुलापुरुषसंज्ञकैः ॥२०॥
अन्यैश्च शोषयेद् देहमाकाङ्क्षान्ब्रह्मण पदम् ।
यज्ञोपवितं दण्डं च वस्त्रं जन्तुनिवारणम्॥२१॥

इनिद्रय एवं मनलाई वशमा राख्ने सन्यासीलाई हंस सन्यासी भनिन्छ । कृच्छ्र, चान्द्रायण, तुलापुरुष र अन्य व्रतले ब्रह्मपद चाहने सन्यासी आफ्नो शरीर सुकाउँदछ । जनै र दण्ड धारण गर्दछ । कुनै जीवजन्तु शरीरमा नखसुन् भनेर वस्त्र बेर्दछ ।

अयं परिग्रहो नान्यो हंसस्य श्रुतिवेदिनः ।
आध्यात्मिकं ब्रह्म जपन्प्राणायामांस्तथाचरन्॥२२॥

वेदज्ञले हंसका लागि यिनै विधान बताएका छन्, अरु होइन । चौथो प्रकारको सन्यासी आफ्नै आत्मामा रहेका परम ब्रह्मको जप गर्दछ र नियमितरूपमा प्राणायाम गर्दछ ।

वियुक्तः सर्वसङ्गेभ्यो योगी नित्यं चरेन्महीं ।

आत्मनिष्ठः स्वयंयुक्तस्त्यक्तसर्वपरिग्रहः ॥२३॥

सबै खाले सङ्गतिभन्दा बाहिर रहेर आफ्नो आत्मामा आत्मनिष्ठ भई उसले सबै प्रकारका दान त्यागि दिएको हुन्छ । उ नित्य पृथ्वीमा घुमिरहन्छ ।

चतुर्थोयं महानेषां स्थानभिक्षुरुदाहृतः ।
त्रिदण्डं कुण्डिकां चैव सूत्रं चाथ कपालिकाम् ॥२४॥

यी चार थरीका सन्यासीमा श्रेष्ठ स्थान भिक्षु वा परमहंसको हो भनिएको छ । त्रिदण्ड, कुण्डिका, जनै, खप्पर, ...।

जन्तूनां वारणं वस्त्रं सर्वं भिक्षुरिदं त्यजेत् ।
कौपीनाच्छादनार्थं च वासोधश्च परिग्रहेत् ॥२५॥

जीवजन्तुबाट जोगिने वस्त्र आदि सबै भिक्षुकले त्याग्नू । लँगौटी र ओढ्ने मात्र धारण गर्नू ।

कुर्यात्परमहंसस्तु दण्डमेकं च धारयेत् ।
आत्मन्येवात्मना बुद्ध्या परित्यक्तशुभाशुभः ॥२६॥

परमहंस गर्नू, एउटा लौरो पनि बोक्नू । आत्माले सबै शुभ अशुभ कुरा छाड्नू ।

अव्यक्तलिङ्गोऽव्यक्तश्च चरेद्भिक्षुः समाहितः ।
प्राप्तपूजो न सन्तुष्येदलाभे त्यक्तमत्सरः ॥२७॥

आफ्ना चिह्न र आफूलाई अप्रकट गर्दै सावधान भई घुमफिर गर्नू, प्रंशसा वा पूजाबाट खुशी वा दुःखी हुने नगर्नू ।

त्यक्ततृष्णः सदा विद्वान्मूकवत्पृथिवीं चरेत् ।
देहसंरक्षाणार्थं भिक्षामीहेद्द्विजातिषु ॥२८॥

तृष्णा त्यागी लाटोझैं चूपचाप भई पृथ्वी घुम्नू र प्राण रक्षाका लागि द्विजसँग भिक्षा माग्नू ।

पात्रमस्य भवेत्पाणिस्तेन नित्यं गृहानटेत् ।

भिक्षुकको भाँडो भनेको हात नै हो यही लिएर (भिक्षा माग्दै) नित्य घरघर डुल्नू ।

अतैजसानि पात्राणि भिक्षार्थं क्लृप्तवान्मनुः ॥२९॥
सर्वेषामेव भिक्षूणां दार्वलावुमयानि च ।
कांस्यपात्रे न भुञ्जीत आपद्यपि कथञ्चन ॥३०॥

मनुले भिक्षाका लागि धातुबाहेकका भाँडा प्रयोग गर्नू भनेका छन् । सबै खाले भिक्षुकले काठ वा तुम्बा आदिका भाँडा प्रयोग गर्नू । आपदै परे पनि काँसका भाँडामा नखानू ।

मलाशाः सर्व उच्यन्ते यतयः कांस्यभोजिनः ।
कांसिकस्य तु यत्पापं गृहस्थस्य तथैव च ॥३१॥
कांस्यभोजी यतिः सर्वं तयोः प्राप्नोति किल्विषम् ।

जुन् सन्यासी काँसका भाँडामा खान्छ, उसलाई मल (दिसा) खाने सन्यासी भनिएको छ । काँसका भाँडा बनाउने र त्यसमा खाने गृहस्थीलाई जुन् पाप हुन्छ, ती दुबैको त्यो पाप काँसका भाँडामा खाने सन्यासीलाई प्राप्त हुन्छ ।

ब्रह्मचारी गृहस्थश्च वानप्रस्तो यतिस्तथा ॥३२॥
उत्तमां वृत्तिमाश्रित्य पुनरावर्त्तयेद्यदि ।
आरूढपतितो ज्ञेयः सर्वधर्मबहिष्कृतः ॥३३॥
निन्द्यश्च सर्वदेवानां पितृणां च तथोच्यते ।

जुन् ब्रह्मचारी, गृहस्थ, वानप्रस्थ र सन्यासी उत्तम आचरणलाई स्वीकार गरी फेरी त्यसलाई त्याग गर्दछ त्यसलाई आरूढपतित भनी जान्नू । यस्ता व्यक्ति सबै धर्मबाट बहिष्कृत हुन्छन् । यस्ता सबै व्यक्ति देवता र पितृबाट निन्दित हुन्छन् ।

त्रिदण्डं लिङ्गमाश्रित्य जीवन्ति वहवो द्विजाः ॥३४॥
न तेषामपवर्गोऽस्ति लिङ्गमात्रोपजीविनाम् ।

सन्यासी बनेर धेरै द्विज जीवन धानिरहेका हुन्छन् । तर भेष मात्र सन्यासीको बनाउनेहरुलाई मोक्ष प्राप्त हुँदैन ।

त्यक्त्वा लोकांश्च वेदांश्च विषयानिन्द्रियाणि च ॥३५॥

आत्मन्येव स्थितो यस्तु प्राप्नोति परमं पदम् ।

जो मानिस लोक, वेद, विषय, इन्द्रिय आदिलाई छाडी आत्मचिन्तनमा तल्लिन हुन्छ, उ नै मोक्ष हुन्छ ।

॥ इति वैष्णवधर्मशास्त्रे चतुर्थोऽध्यायः ॥४॥

॥ वैष्णव धर्मशास्त्रको मोहनप्रसाद सापकोटाद्वारा नेपालीमा
भावानुवाद गरिएको चौथो अध्याय सकियो ॥

॥ अथ पञ्चमोऽध्यायः ॥
(पाँचौं अध्याय)

राज्ञां तु पुण्यवृत्तानां त्रिवर्गपरिकांक्षिणाम् ।
वक्ष्यमाणस्तु यो धर्मस्तत्त्वतस्तन्निबोधत ॥१॥

पवित्र आचरण भएका तथा धर्म, अर्थ र काम चाहने राजाहरूको जुन धर्म हुन्छ, त्यो म बताउँदछ, तिमी सुन ।

तेजः सत्यं धृतिर्दाक्ष्यं संग्रामेष्वनिवर्तिता ।
दानमीश्वरभावश्च क्षत्त्रधर्मः प्रकीर्तितः ॥२॥

तेज, सत्यता, धैर्य, चलाखी, युद्धबाट नभाग्नु, दान र न्याय-यी क्षत्रिय धर्म हुन् ।

क्षत्रियस्य परो धर्मः प्रजानां परिपालनम् ।
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन रक्षयेन्नृपतिः प्रजाः ॥३॥

प्रजालाई पालनपोषण गर्नु क्षत्रियको परम धर्म हो । यसैले प्रयत्नपूर्वक राजाले प्रजालाई रक्षा गर्नू ।

त्रीणि कर्माणि कुर्वीत राजन्यस्तु प्रयत्नतः ।
दानमध्ययनं यज्ञं ततो योगनिषेवणम् ॥४॥

क्षत्रिय (राजा)ले प्रयत्नपूर्वक दान, अध्ययन र यज्ञ-यी तीन कर्म गर्नू र त्यसपछि योगमार्गमा लाग्नू ।

ब्राह्मणानां च संतुष्टिमाचरेत्सततं तथा ।
तेषु तुष्टेषु नियतं राज्यं कोशश्च वर्धते ॥५॥

सधैं ब्राह्मण सन्तुष्ट हुने कार्य गर्नू, ती प्रसन्न हुँदा राजाको राज्य र राजकोष बढ्ने गर्दछ ।

वाणिज्यं कर्षणं चैव गवां च परिपालनम् ।
ब्राह्मणक्षत्त्रसेवा च वैश्यकर्म प्रकीर्तितम् ॥६॥

ब्यापार, कृषि, गाईपालन तथा ब्राह्मण र क्षत्रियको सेवा गर्नू वैश्यका कर्म हुन् भनिएको छ ।

खलयज्ञं कृषीणं च गोयज्ञं चैव यत्नतः ।
कुर्याद्वैश्यश्च सततं गवां च शरणं तथा ॥७॥

यसका साथै वैश्यले प्रयत्नपूर्वक खलोमा गरिने यज्ञ, कृषि र गोयज्ञ गर्नु पर्दछ तथा गोठको हेरचाह पनि गर्नुपर्दछ ।

ब्राह्मणक्षात्रवैश्यांश्च चरेन्नित्यममत्सरः ।
कुर्वंस्तु शूद्र शुश्रूषां लोकान् जयति धर्मतः ॥८॥

शूद्रले शुद्ध मनले द्विजको नित्य सेवा गर्नू । यसरी गरिएको सेवाले उ सबै लोकलाई धर्मले नै जित्दछ ।

पञ्चयज्ञविधानं तु शूद्रस्यापि विधीयते ।
तस्य प्रोक्तो नमस्कारः कुर्वन् नित्यं न हीयते ॥९॥

शूद्रका लागि पनि पञ्चयज्ञ गर्ने विधान छ । शूद्रले नमस्कार गर्नु हुन्छ नमस्कार गर्नाले उ पतित हुँदैन ।

शूद्रोपि द्विविधो ज्ञेयः श्राद्धी चैवेतरस्तथा ।
श्राद्धी भोज्यस्तयोरुक्तो ह्यभोज्यस्त्वितरो मतः ॥१०॥

शूद्र दुई प्रकारका हुन्छन्-एक थरी श्राद्धकर्मका अधिकारी र अर्का थरी अनधिकारी । श्राद्धकर्मका अधिकारीको अन्न भोजन गर्न हुन्छ, अनधिकारीको हुँदैन ।

प्राणानर्थांस्तथा दारान्ब्राह्मणार्थं निवेदयेत् ।
स शूद्रजातिर्भोज्यः स्यादभोज्यः शेष उच्यते ॥११॥

जुन शूद्रले आफ्नू प्राण, धन, स्त्री आदि विप्रको सेवामा अर्पण गर्दछ त्यस्तो शूद्रको भोजन भोज्य र अरु शूद्रको भोजन अभोज्य हुन्छ ।

कुर्याच्छूद्रस्तु शुश्रूषां ब्रह्मक्षत्रविशां क्रमात् ।
कुर्यादुत्तरयोर्वैश्यः क्षत्रियो ब्राह्मणस्य तु ॥१२॥

शूद्रले क्रमैले ब्राह्मण, क्षत्रिय र वैश्यको सेवा गर्नू । वैश्यले ब्राह्मणको र क्षत्रियको तथा क्षत्रियले ब्राह्मणको सेवा गर्नू ।

आश्रमास्तु त्रयः प्रोक्ता वैश्यराजन्ययोस्तथा ।
पारिव्राज्याश्रमप्राप्तिर्ब्राह्मणस्यैव चोदिता ॥१३॥

वैश्य र क्षत्रियका लागि ब्रह्मचर्य, गृहस्थ र वानप्रस्थ आश्रम भनिएका छन् । तर सन्यासाश्रम ब्राह्मणका लागि मात्र भनिएको छ ।

आश्रमाणामयं प्रोक्तो मया धर्मः सनातनः ।
यदत्राविदितं किंचित्तदन्येभ्यो गमिष्यथ ॥१४॥

यी चारै आश्रमका सनातन धर्मका विधि मैले बताएँ । केही कुरा तिमीले नजाने नबुझे अरु ग्रन्थ पढेर (पनि) थाहा पाउनेछौ ।

॥ इति वैष्णवधर्मशास्त्रे पञ्चमोऽध्यायः ॥५॥
॥ वैष्णव धर्मशास्त्रको मोहनप्रसाद सापकोटाद्वारा नेपालीमा
भावानुवाद गरिएको पाँचौं अध्याय सकियो ॥

॥ इति वैष्णवधर्मशास्त्रः ॥
॥ वैष्णव धर्मशास्त्रको मोहनप्रसाद सापकोटाद्वारा नेपालीमा
भावानुवाद गरिएको वैष्णवधर्मशास्त्र सकियो ॥

